

Валентина БІЛЯЦЬКА,

*доктор філологічних наук,
професор кафедри філології
та мовної комунікації*

*Національного технічного універси-
тету «Дніпровська політехніка»*

ЕСТЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ У ВІРШАХ МИКОЛИ ТЮТЮННИКА

Кінець ХХ – початок ХХІ століття став періодом відновлення в українській художній літературі одного з найскладніших жанрів, роману у віршах. Лише з 2010-го року надруковано такі: «Мазепа» (2010), «Мамай» (2010) Леоніда Горлача, «Московський час» (2010) Василя Марсюка, «Берест» (2011) Анатолія Шкуліпи, «Асмілла» (2011) Олександра Кузьменка, «Наш величний пророк Тарас Шевченко» (2013) Віталія Матеуша, «Бунтарська галера» (2015), «Іван Сірко» (2016) Миколи Тютюнника, «Сарматка» Олега Бермана, «Паломник» (2017) Ігоря Павлюка, «Дивограй» (2017) Олесі Омельченко.

Роман у віршах активно входить у культурний простір, набуває певної трансформації внаслідок впливу постмодерністських тенденцій як закономірного наслідку історично-політичних умов життя суспільства. На модифікацію жанрових форм сучасного українського роману у віршах (історичний, автобіографічний, роман-пісня, роман-медитація, віртуальний роман у віршах, історико-філософсько-фантастичний роман-есе, роман-сповідь), більшість поетичних форм якого адаптувалися в різних контекстах героїчного та гомерівського епосів, середньовічного лицарського роману та інших синтетичних жанрів, впливають генетичні та типологічні форми, традиція, рівень «культурного знання». Естетичні чинники й передумови їх виникнення, особливо історичних, вітчизняні дослідники вбачають у фольклорній традиції. За визначенням С. Єрмоленко, народний героїчний епос прагне до відображення бачення колективного, того, що легко запам'ятовується, передається усталеними формулами, символами, за якими відчувається творець-народ.

Початок 2018 року потішив шанувальників поетичного епосу Миколи Тютюнника, відомого українського поета, прозаїка, журналіста, перекладача, лауреата багатьох літературних вітчизняних та міжнародних премій, друком трьох історичних віршованих романів (в одній книзі). «Історичний віршований роман» – такі жанрові підзаголовки дав своїм творам «Маруся Богуславка» (2007), «Бунтарська галера» (2015), «Іван Сірко» (2016)

Микола Тютюнник. Звернення письменника до тем і образів минулого в ліро-епосі – це повернення автора до самого себе, до своїх коренів. Сюжетна структура будь-якого роману у віршах поета – це жива картина української історії XVI–XVIII ст., у яку автор, за спостереженням В. Свиридова, переносить центр тяжіння свого духовного життя, не виходячи із реалій сучасного світу, частково втрачених рис національної ідентичності, це інтерпретація долі неординарних постатей рідної землі.

В усіх романах письменника відчутна прив'язаність до фольклорної матриці, яка активізує інформативне й виражально-зображальне начало, поглиблює наративні елементи, тенденцію до композиційного виокремлення жанрів, була й залишається джерелом епічного. Народнопоетичні зразки, особливо героїчний епос, визначають концепцію романів у віршах М. Тютюнника і є своєрідним естетичним орієнтиром у творенні сюжетів, характерів. Його романи – це оповідь про буття України XVII ст., коли грабіжницькі набіги кочових орд були особливо активними, а наш народ потерпав від соціального, національного та релігійного гніту; це віра автора, що переживемо і війни, і руїну й побачимо «вільну Україну – / Без різних яничарів й холуїв». Твори побудовано за класичними канонами жанру, поділено на частини з промовистими назвами, написано переважно чотири-стопним ямбом.

За твердженням письменника, над усіма своїми віршованими романами він починав працювати або на Різдво Христове, або на Водохреще, помолившись Богу і Пресвятій Богородиці. Віршованим текстом, на думку письменника, легше привернути увагу читача, до душі процес написання поетичного епосу, пошук рими, фольклорних зразків, образів-символів, національно-історичних, морально-психологічних чинників. Герої його романів – бранка Маруся Богуславка, кошовий Запорозької Січі Іван Сірко, учасник визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького Роман Каторжний – взірці волелюбного духу наших пращурів, узагальнені образи ментального ідеалу.

Романи у віршах М. Тютюнника відзначаються етноестетизацією фольклорних текстів через етичну призму національної історії і світогляду. Не будемо заглиблюватися в теорію фольклорної традиції й авторської індивідуальності, адже фольклорні й літературні твори відрізняються функціональним значенням, естетика народного твору має більше модуляцій, ніж естетика авторського (В. Буряк), з'ясуємо наскільки фольклорному жанру письменник надав «індивідуальних рис» (П. Білоус). У романах «Маруся Богуславка», «Бунтарська галера», «Іван Сірко» М. Тютюнника розширено історичний простір творів порівняно із зразками героїчного епосу, модифіковано і філософськи обґрунтовано нову ідейно-естетичну концепцію, пов'язану не лише з образами головних героїв, а й з історичною сутністю. Історична ретроспектива романів у віршах М. Тютюнника розкриває не лише

широкомасштабні епічні узагальнення: «силу й непокірність козаків», бої у визвольній війні під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, що стали символом свободи «в пам'яті людей», а й спонукає до філософських роздумів про майбутнє рідного краю, який «колись ще стане на землі цій раєм!».

В основі віршованого роману «Маруся Богуславка» М. Тютюнника – фольклорний образ із однойменної народної думи, яка є пам'яткою національної культури. Дума «Маруся Богуславка» – одна з найдавніших і найбільш досліджуваних і переспіваних у різних жанрах художньої літератури. Образ Марусі Богуславки у творах виконує функцію фабульної канви і сюжетного тла, що переходить із одного текстуального поля в інше. На переконання дослідників фольклору Т. Беценко, П. Житецького, Б. Кирдана, Г. Нудьги, М. Плісецького, образ Марусі Богуславки не має конкретного історичного прототипу. Це художній вимисел поетичної фантазії, заснований на дійсності. П. Житецький у праці «Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ» (1893) писав, що, заглиблюючись у народну психологічну тканину, яка лежить в основі дум, ми повинні знати, що вона культивована, бо була створена силою народу не заради «прихоти», а заради високих моральних інтересів загальнолюдського значення.

Роман у віршах «Маруся Богуславка» М. Тютюнника має глибинний зміст, далекий від переповідання сюжету відомої думи. Хоча на початку роману автор пише, що, прочитавши думу, він так зримо побачив небесної краси бранку, що не міг розлучитися з нею до останнього рядка свого твору, цим вказуючи на його фольклорну основу. Сюжет роману розгортається на тлі важливих історичних подій XVII ст. (переважно в Україні та Туреччині, як і в більшості творів про Марусю Богуславку), пов'язаних із боротьбою українського народу за визволення рідної землі від соціального й національного поневолення, вирізняється багатством думок і проблем.

З перших рядків роману «Маруся Богуславка» реципієнт дізнається, що головна героїня уже п'ятий рік у неволі, у турецький полон потрапила ще «зеленою, як листок капусти» і пройшла нелюдські випробування разом з іншими бранцями:

Схопив мене, катюга, за волосся
І, як щеня, – в смердючий чорний трюм!
А там людей – неначе оселедців!
І в кожного ж не те, так те болить!

Умови перебування героїв роману в неволі суголосні жахливим описам перебування бранців у народних думах «Невільники», «Дума про невільників», «Невільники на каторзі», «Плач невільника», які допомогли реально й образно відтворити історичну тогочасну епоху, подати її в конкретно

чуттєвих картинах. Картини нелюдських умов перебування бранців-запорожців у неволі, оспівані у фольклорі, виразно подані й у тексті роману у віршах М. Тютюнника «Бунтарська галера»:

Гребці сидять по четверо на банці,
І так прикуті, що не відірвать.
Як починають веслувати вранці –
Й аж поки стража не почне дрімать.
І це ж не день, не два, а років... тридцять!
Хоча б скоріш якогось там кінця!
Уже й домівка жодному не сниться,
Уже й батьків не пригадать з лиця!

«Маруся Богуславка» – це перший історичний роман у віршах М. Тютюнника, який отримав чимало схвальних відгуків однодумців по перу, літературознавців (І. Дзюба, А. Дімаров, П. Загребельний, Л. Лук'яненко, М. Слабошпицький, Г. Сивокінь, Вал. Шевчук тощо) і став вагомою подією в культурному житті України, приніс особливу популярність письменникові. У відгуках про твір багато хто вказував на зв'язок з народною поезією. Зокрема, М. Слабошпицький писав: «Маруся Богуславка» – це образ героїні, змальований за народними уявленнями; це клекіт історії поряд з її долею; це вічне небо України, в яке задивлені погляди багатьох поколінь».

У сюжетах романів у віршах М. Тютюнника висвітлено події переважно XVII ст., але, як і в більшості історичних творів, їх сфокусовано на сучасність. Наприклад, шоста частина «Майдан» у «Марусі Богуславці» оповідає про події через 4 роки після козацької Чорної ради 1663 року, тобто про 1667 рік. Вибори передано в оцінці героїв-очевидців, які сподівалися, що навки щезнуть «кривда і олжа!», але «...зрада гетьманом майдану / Всіх цих людей заріже без ножа». Вибори гетьмана, що відбулися підкупом (до речі, таке й життя стало в Україні після виборів) зафіксовано в устах не одного героя.

Промовиста назва частини асоціативно нагадує події Майдану 2004 року (роман надруковано в 2007), коли українці продемонстрували пробудження незалежної держави, вийшли засвідчити ментальну волелюбність, бунтарський дух боротьби із несправедливістю. В описі подій XVII ст. проглядаються яскраві картини Помаранчевої революції:

Це був тріумф! Тріумф всього народу.
Як майоріли гордо прапори!
Такого злету не було ще зроду,
Й такої славнозвісної пори!

І як наслідок – всенародне розчарування в управлінцях та проголошених ними ідеалах, постмодерністський міф у черговий раз заміщує реальне

ірреальним, правду вигадкою. Слова Марусиного батька, священника, відповідно й автора, який, зазираючи в майбутнє, сказав: «Хай буде, хлопці, не один майдан ще, / Та нас ізнов обдурять. І не раз!», – є пророчими особливо проти зазіхання на демократичні права й свободи народу.

Відображення життєвої правди засобами фольклору в історичних романах у віршах М. Тютюнника має традиційні й цілком індивідуально-авторські особливості. Роман «Іван Сірко» – це високий епічний стиль народних пісень, легенд і переказів, це художня інтерпретація реальних історичних фактів про кошового, який є уособленням національно-культурного героя, відважного воїна, людини з надприродними здібностями, а головне – патріота України. У романі у віршах інтерпретуються пісні про Сірка: «Очерет шумить, верболіз гуде» (про обрання його кошовим), «А в Очакові турки плакали», «Гей, рубали козаченьки!», «Та ой як крикнув же та козак Сірко», «Гей, та то ж не грім в степу гуркотає» (про відважність та сміливість отамана та його війська). У легендах і переказах, які сприяли кращому розумінню історичних подій, часто йдеться про незвичайне народження національного улюбленця та його надприродну силу. У романі М. Тютюнником запропоновано оригінальну художню версію легенди про народження кошового:

Колись казали, нібито зубатим
І я родився, в празник, як на гріх.
Й сусіди довго заглядали в хату,
А я лежав і гриз собі пиріг.

Для народу кошовий був нездоланим, йому приписували силу навіть після смерті. Наприклад, у переказах «Сила Сіркової руки», «Заповідь Сірка», «Превеликий характерник», «Сірентій Праворучник» ідеться про відтрату руку кошового, що сім літ козакам допомагала ворогів перемагати. Коли її несли вперед війська, неприятель сам себе рубав. У романі «Іван Сірко» М. Тютюнника легенди й перекази про силу Сіркової руки інтерпретовано в останній, дев'ятій частині «Рука отамана Сірка» близько до народних текстів: руку зберіг отаман Неклипа (був колись джурою у кошового) і, як заповідав Іван Сірко, козаки возили її:

Тримаючи в бою, як корогву.
Війна ж тоді велася на всі боки:
Й татари підступали, і ляшва.
Угледівши ж ту руку, в світ широкий
Втікали, як від полум'я вошва.

Наскрізною в історичних романах у віршах М. Тютюнника є тема зради. Автор порушує болючу суспільну проблему і проводить паралель між ми-

нулим і сьогодні, підтверджуючи філософськими роздумами ключову думку, що зрадниками є не лише яничари, більшість з яких: «Малесенькими «мамочко-о» кричали, / Ну а тепер лише – «Аллахакбар!» / Та їх таких – хоч з них гати загату! / І за минулі вже п'ятсот років / Було їх тищі й буде знов багато», але й ті, хто до булави тягнувся, хто ладен був за ласий шматок торгувати найдорожчим – честю, моральними принципами, рідною землею. У романі «Іван Сірко» М. Тютюнника йдеться про те, що кошового було заслано в Тобольськ, бо його підступно схопив і здав полковник Жученко, той, кому Сірко довіряв. Роман навіть розпочинається розділом «Зрада», описом схоплення кошового:

Зв'язали – й на підводу, як вовка!
Й Жученко, гад, на кожному кроці гирка
Й дорогою весь час не замовка.
Радіє, бач, що встиг мене впіймати.
Аж труситься цареві догодить.
А що ж тепера скаже твоя мати?
Як стріне на порозі таку гидь?

Роман «Бунтарська галера» М. Тютюнника базується на скупих відомостях про події і факти звільнення козаків-бранців у 1642 році з однієї з найкращих константинопольських галер, що знаходилася за дві милі від Стамбула в Мармуровому морі. Автор відтворив дух історії, зображаючи долю подвижника Богдана Хмельницького, який очолив бунт на галері – Романа Каторжного. «Скупі» історичні факти роману «Бунтарська галера» межують із змістом народнопоетичних зразків про події того часу. Чужине до чужого горя серце козака не залишає байдужим українська пісня, яка нагадувала дитинство та затишок рідної домівки, давала сили і віру в найскрутніших ситуаціях:

А там співали знову ту, козацьку,
Що оживляла, певне, і мерців.
І ось тепер згадалася зненацька –
Про тих, галерних, знов-таки, бранців.
Співали, догоджаючи полковнику,
Розгойдуючись, начебто у човнику.
«Зажурилася Україна, / Що нігде прожити;
Гей, витоптала орда кіньми / Маленькі діти!...
– Та що ж це ми такої вже сумної?
А ну ж, давайте, хлопці, про любов!
«Ой, чого ти, дубе, / На яр похилився?
Ой, чого ти, козаче, / Не спиш, зажурився?»

І тут – увесь полк:

«Гей, мене чарують / Зорі серед ночі.
Не дають заснути / Серцю карі очі.
Гей, лети, мій коню, / Степом і ярами.
Розбий мою тугу / В бою з ворогами!».

У романах у віршах М. Тютюнника на народнопоетичному рівні розкрито й історичні явища й відображено певний рівень світогляду суспільства, національні проблеми:

Отак воно: про що б там не співалось,
А хоч би що – зажура огорта.
Вже й про любов ось почали, здавалось,
А все на вогонь тих наверта!..
Тому й пісні у нас такі журливі.
Але ж і мелодійні – аж до сліз!

У тексті роману «Бунтарська галера» найбільше введено зразків фольклорної лірики (пісень історичних – «Ой, на горі та жінці жнуть, / А попід горою / Яром-долиною, / Гей, широкою, / Козаки йдуть!», «Зажурилась Україна»; суспільно-побутових та родинно-побутових – «Ой, гай, мати, ой гай, мати / Ой, гай зелененький, / Ой, поїхав з України / Козак молоденький»; «Стоїть явір над водою, на воду схилився, / Сидить козак у неволі, тяжко зажурився / Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький, / Не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький» та героїчного епосу – «Полинь ти, соколе ясний, / Брате мій рідний, / У городи християнськії, / Сядь-пади в мого батька й матері / Перед воротьми, жалібненько загуди, / Про мою пригоду козацькою / Рознешасною розкажи-проквили...»). Пісні були незамінними в середовищі і народу, і козаків, тому М. Тютюнник активно вводить їх у свої романи. Деякі пісні цитує повністю в тексті, наприклад, у «Бунтарській галері» – «Стоїть явір над водою, на воду схилився»; у «Марусі Богуславці» – «Ой горе тій чайці, чаєчці-небозі», «Вийшли в поле косарі».

Михайло Ткач про роман «Бунтарська галера» писав: «Як зримо й художньо виважено зображено тогочасні події! Все тут вражає: неймовірна авторська фантазія і чітка уява, бездоганна м'яка, наближена до народної, мова, ідіоматичні крилаті вирази, метафоричні сполучення, образи, зразки фольклору».

У романах згадуються самотні народні звичаї та обряди (жнива, сватання, Трійця, Покрова), повір'я, що набувають філософського підґрунтя, достовірно передано особливості народного вбрання, підкреслено його ошатність, естетику, сакральність. З метою правдивого осягнення націо-

нального колориту, досягнення ідейно-естетичної мети тексти романів у віршах М. Тютюнника наповнено пареміями, які активно побутували в народному середовищі та серед лицарів-козаків, увиразнювали їхній побут, звичаї, традиції. Наприклад, у «Марусі Богуславці» – «Було й сплигло, як ночви за водою / В якусь таку – аж страшно! – далечінь!»; «Без Бога ж – ані до порога, / Хоч ти сам велетень-атлант»; «– І діточки ж, напевне, уже є? / Чи ще в капусті бешкетують зайці?»; «Тепер уже хорошого й не ждати, / Душа тремтить, як стрижена вівця»; «Господнії путі – несповідимі. / Та випадкових жодних не бува»; у «Бунтарській галері» – «Якщо сміливість, кажуть, й горе боре, / То треба щось робить, товариші»; «В бою загибель – вірна путь до раю»; «А звісно ж: в сина пучка защемить / А в батька заболить одразу серце»; «Ми все-таки самі не ликом шиті – / То й воювати будемо з умом!» тощо.

«Маруся Богуславка», «Бунтарська галера», «Іван Сірко» Миколи Тютюнника мають етнокультурні образи-знаки, образи-концепти з ментальним смисловим наповненням, у них відчутний вплив фольклорної традиції: звернення до епічної поезії та народної стилізації, сюжетів, тропіки, ритміки з виразними ознаками народної пісні; трансформування народнопоетичних елементів у художні; застосування ремінісценцій та алюзій з фольклорних джерел. Його історичні романи у віршах – це «низький уклін» тим, хто «нашу землю застує собою», нагадування сучасникам про волелюбний дух наших пращурів, міцні зв'язки, які єднають героїчне минуле та уславлюють родовід, утверджуючи націєтворчу ідею.

м. Дніпро

